

Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış

A General Look At The Turkish Epic Studies Based On The Old And New Epic Studies

Azem SEVİNDİK*

Öz

Sözlü gelenekte kahramanlar üzerinden millet olma bilincinin en çok işlendiği metinler olan destanların önemi, bilim çevrelerince ancak çok yakın tarihlerde anlaşılabilmiştir. Amerika'nın keşfi sonrası hızlanan sözlü halk yaratmalarına olan ilginin temelinde Batı medeniyetinin ilham kaynağı olduğuna inanılan Eski Yunan kültürünü anlama ve anlamlandırma, ayrıca ulus fikrinin yaygınlaştığı bir akıma paralel olarak kimlik inşa etme gibi birçok sebep yatmaktaydı. Bu sebepler üzerinden Batı'da, Homer'in İlyada ve Odyssea'sı uzun bir destan araştırması yolculuğunun ilk adımını attıran bir kıvılcım olmuştur. Homer'in sözlü olduğu öne sürülen ancak elimizde yazılı metinleri olan bu destanların nasıl üretildiğini anlayabilmek, sözlü kültürün sistemini çözümlenebilmek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmalar günümüzde de farklı konular üzerinden yürütülmektedir. Tüm bunlardan hareketle bu makale, çözümlenmelerinde Türk destan geleneğinden de faydalanmak isteyen Batılı araştırmacıların destan araştırmalarının başlama evreleri ve destan araştırması eğilimlerinin nedenleri ve sonuçlarına değinecek; sonrasında Türk halkbilimciler ve dilbilimciler tarafından gerçekleştirilen Türk destan araştırmaları ile ilgili bazı genel bilgiler verecektir.

Anahtar Kelimeler: Destan, destancı, oluşum, dinleyici, aktarım, kalıp.

Abstract

The importance of the epics, which are the texts in the oral tradition including the awareness of being a nation using the characters in them, has been understood by the academia for a relatively short time. The reason behind the interest in the oral folk creations, which increased after the exploration of America, was understanding and interpreting Old Greek culture, which is considered as the inspiration for western civilization. Additionally, there were many other reasons such as building identities in line

* Selçuk Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Öğretim Elemanı. E-mail: azemsevindik@selcuk.edu.tr

with the movement of nationalism. Based on these reasons, Homer's Ilyada and Odessa was the spark of the first step of a long epic studies journey in the west. Today, the studies aiming to understand how these epics of Homer, about which it is claimed that they are oral in spite of the written texts at hand, were created, and to analyze the system of oral culture, are still conducted in various topics. With all these in mind, this article firstly deals with the first phases of the epic studies of western researchers, who use Turkish epic tradition in their analyses, and the reasons and results of the trends in their epic studies. Then, some general information regarding Turkish epic studies by the Turkish folklorists and linguists are provided in the current article.

Keywords: Epic, epic singer, creation, audience, transfer, form

Giriş

Destan anlatma, sözlü kültürün önemli bir parçasıdır ve bu kültüre sadece destan araştırmalarının yazılı hale getirilmiş bazı edebi metinleri olarak bakmak yanlıştır. Destan icrası müzik, dil, gösteri, kostüm, halk inançları, mekân, yemek kültürü ve teatral unsurlar gibi geniş bir kültürel oluşumla karışımıza çıkar. Bu yüzden, geçmişte tıpkı Ellias Lönnrot'un Kalavela veya diğer sözlü metinlerin bazı araştırmacılarca yazıya geçirilip daha sonra destan kültürünü bu yazılı metinlerin şekil yapıları, kelime veya dize sayısı üzerinden araştırması yapılsa da, günümüzde destan araştırmalarının sadece metin üzerinden yürütülmesi, destanın içerisinde bulunduğu sosyokültürel yapı ilişkileri ve işlevleri nedeniyle, bir şekilde imkânsız olmuştur. Destan kültürü araştırmalarında aksi bir tutum onun sosyokültürel ortamındaki çok boyutlu ilişkilerini ve yönlerini görmezlikten gelmek anlamına gelebilir. Çünkü metinlerin aktarımının müzikal yönlerinin olması, aktarımda kullanılan bazı dilsel formüller, destanların işlevleri ve aktarımda olmazsa olmaz olan teatral ortam gibi unsurlar bile sadece destan aktarımının bazı araştırma konuları olabilmektedir.

19. yy'ın başlarına kadar Batı'da, edebiyatın Eski Yunandaki tanımlamalarından da hareketle, yazılı olması gerektiği düşüncesi, coğrafi keşiflerle beraber yeni bir boyut kazanmıştır. (Çobanoğlu, 2002: 87-94) Yazılı olmayan edebi mahsuller, dolayısıyla da milletlerin var oluşlarının sözlü edebi damgaları olan destanlar, diğer sözlü kültür yaratmalarında olduğu gibi coğrafi keşiflerle birlikte önem kazanmıştır. Sözlü kültürün önemsenip çalışılmasına yönelik bilim çevrelerinde oluşan pozitif algı destan çalışmalarına olan ilgiyi artırmıştır, ancak bu ilgi destanlarla da sınırlı kalmamış ve daha çok masal ve halk şiirlerini derleyip sınıflandırma çalışmalarının başlamasını tetiklemiştir. Coğrafi keşifler bu yönüyle destan, masal ve halk kültürü ürünlerinin önemsenmesi açısından bir dönüm noktası olarak görülebilir.

Destan araştırmaları Türkoloji'nin en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. Özellikle halkbilim ve dilbilim disiplini araştırmacıları, destan veya destanla bağlantılı bazı meseleler üzerinde az veya çok çalışma yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Özellikle destanların sınıflandırılması, destancı ve dinleyici ilişkisi, destan-icra metotları ve destanın aktarımı, tipler ve temalar, dil ve üslup, destanlarda zaman, tema ve mekân konuları en çok araştırılan meseleler olmuştur. Özellikle bu konular, âşıkların destan geleneği içerisinde icra ettikleri Köroğlu, Dede Korkut boyları ve Oğuz Kağan destanı gibi bazı kaynaklar üzerinden araştırılmaktadır. Araştırmacıların özellikle bu destanlar üzerinde yoğunlaşmalarının sebepleri, bu destanların Türk coğrafyalarında geniş bir bölgede ve farklı Türk toplulukları içerisinde yaygınlık göstermesi, Türk boylarının ortak algılarını ve hayat görüşlerini yansıtmaları ve Türklerin kendilerinin tarih

sahnesinde var oluşunu kendi pencerelerinden değerlendirme şansı tanınması gibi etkenlerdir. Bu sayılan sebeplerin dışında Milman Perry ve Albert Lord'un yaptığı gibi İlyada ve Odessa destanlarını anlamak için veya dini bir kurum ve aynı zamanda bir devlet olan Vatikan'ın yaptığı gibi, Türklerin İslam algısını ve Hıristiyanlıkla ya da gayri Müslimlerle verdiği mücadeleyi anlayabilmek için de yabancı araştırmacılar Türk destanlarına ilgi göstermişlerdir. Homer destanlarında var olan bazı karakterlerle Basat'ın Tepegözü Öldürmesi boyunda ve Alpamış destanında var olan mevcut karakterler ve benzerliklerin anlaşılması için de destanlara karşılaştırmalı yöntemlerle yaklaşılmıştır.

1. Destan Kavramı

Destanların pek çok tanımının yapıldığı ve destan türlerinin farklı bilimsel çalışmalarda değişik şekillerde sınıflandırıldığı bilinmektedir. Bu tanımlar destanların konuları, hacmi üzerinden yapıldığı gibi icra biçimleri, icra edildiği mekânları ve ortamları dikkate alınarak yapılan tanımlamalar da yok değildir.

“Destan” kelimesi, Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğü'nde “Kahramanlık öykülerine verilen ad” ve “Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlar ile ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope” (www.tdk.gov.tr, 21.09.2016) şeklinde tanımlansa da bu yolda Tannen'in destanın hem şekil hem de anlatıya dayalı olarak yaptığı iki ayrı tanımı daha dikkat çekicidir. Tannen'e göre şekil özellikleriyle destan “şiir halinde veya nazım-nesir karışık halde bir anlatı, birden fazla epizodu içine alacak bir uzunluğa sahip ve de şahsi sahneleri ayrıntılı olarak anlatmaya izin veren bir anlatıdır.” (Reichl, 2011:130) Anlatıya dayalı olarak ise destan “Bir şölen havasında, usta bir destancı tarafından özel bir söyleyiş ve anlatış tarzıyla ve bir kural olarak da bir müzik aleti eşliğinde icra edilen bir anlatıdır.” Fakat Türkiye Türkçesinde destan terimi bazı milli Türk destanlarını, halk hikâyelerini, manzum masalları, dini ve fikri eserleri, mensur tarihleri ve toplumu etkileyen büyük olaylarla beraber âşıkların bazı konularda meydana getirdiği hacimce geniş şiirleri de kapsamaktadır. Bu yüzden yapılan ilmi çalışmalar da bu konu hacmine bağlı olarak geniş ve fazla sayıdadır.

Genel anlamda destanlar, özellikle de epik destanlar mitlerden ve efsanelerden sonra, onların kalıntılarıyla, yani tortularıyla şekillenen ve tarihi zamanlarda oluşmuş olayların kahramanlık temalı öyküleridir. Bu anlatılar çeşitli biçimlerde aktarılmış, kabul edilen dinî inanç perspektifinde değişmiş ve gelişmiş, bazıları ise işlev kaybı neticesinde yok olmuş ve unutulmuştur. Tüm bu değişimler ve uzun tarihi süreç ise destanların pek çok yönden çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu çeşitlenmede eskilik-yenilik tartışmaları olduğu gibi tarihi olma, arkaiklik ve kahramanlık esasları da dikkate alınmaktadır.

2. Batıda Destan Araştırmalarının Gelişimi

Destan araştırmalarının yaygınlaşmasının temel sebeplerinden biri, elimizde yazılı metinleri bulunan Homer'in İlyada ve Odessa destanlarının sözlü kültür ortamının mahsulü olup olmadığının anlaşılması üzerinedir. Homer'in İlyada ve Odessa destanlarının önemsenmesi, Batılı devletlerin kendi kültürel inşalarını Eski Yunan kültürel birikimleri üzerine inşa etme çabası sebebiyle olmalıdır. Öyle ki bu kültürel inşa, sözel anlatıların modern edebi mahsullerde kullanımıyla kalmamış, kentlerin inşaları ve

1 Özkul Çobanoğlu (2003). Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, Ankara: Akçağ Yayınları.

devletlerin yönetim biçimlerine de yansımıştır. Hatta günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyaya açılan penceresi olan sinema sektöründe pek çok film, Eski Yunan mitolojisi ve destanları ilham alınarak yapılmış ve düzenlenmiştir. Buna verilebilecek en güncel örnekler, Truvalılarla Yunanlıların savaşlarının Homer tarafından anlatıldığı eski epik kaynaklar ışığında çekilen İngilizce adı Troy olan Truva, Truvalı Helen (Helen of Troy) ve Odysseus adlı filmlerdir. Bilindiği üzere Homer, Spartalılarla Truvalılar arasında geçen bu savaşı Odessa destanında anlatmaktadır. Aslında, sözlü destanların "elektronik kültür ortamı" (Ong, 2010:15) üzerinden yeniden sunumu ve dönüşümü, yakın zamanlarda yürütülen destan araştırmalarının bir şekilde atıf yapmak veya ilgilenmek zorunda kaldığı yeni bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlyada ve Odessa destanları Eski Yunandan elimize ulaşan ve Eski Yunanlıların dili, hayatı, dini algıları, kültürü hakkında bilgi edinmemizi sağlayan destanî metinlerdir. Bu metinler Friedrich August Wolf'te olduğu gibi pek çok Batılı araştırmacının ilgisini çekmiştir. Wolf çalışmasında, İlyada ve Odessa'nın yaratıcısı kabul edilen Homer'in döneminde destanın yazılı bir metninin olmayışının sebeplerini ortaya koyduktan sonra, Homer'e ait kabul edilen destan metninin, daha sonraki dönemlerde yazıcılar tarafından kendilerine kadar bir biçimde ulaşmış bu sözlü ilkel şarkıların birleşmesi ile bugünkü birlik ve şekline kavuştuğunu savunmuştur.² Yani bu durumda Homer'den sonra destan parçaları, profesyonel destan aktarıcıları tarafından aktarılagelmiş halk hafızası mahsulleri olmaktaydı. O halde bilim çevrelerinin aklına, bir Homer mi yoksa birçok Homer mi var sorusu gelmekteydi. Ortada bir sorun daha vardı. Eğer Homer'in döneminde yazı yoksa bu kadar uzun metinler yazıya geçirilinceye kadar nasıl saklanabilmişti. Bu sorun elbette daha sonraki araştırmalarda, Homer'in destan metinlerinden daha hacimli olan ve sözlü kültür ortamında yaşatılıp aktarılan bazı destan metninin bilimsel çözümlenmelerle nasıl saklanıp aktarıldığı ile anlaşılmaya çalışılacaktı. Bu açıdan Homer, bir sorunun çözülmesi için ön ayak olmuştu ya da bir sorunun çözümlenmesini fitilleyen bir kaynaktı. Homer ve Helenist uzmanı olan Harvard'lı bilim adamı Milman Parry ve onun asistanı Adalbert Lord, bu sorunu çözmek için önce Orta Asya'da araştırma yapmak isteseler de mevcut karışıklıklar sebebiyle rotalarını şimdiki Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Sırbistan bölgelerini kapsayan eski Yugoslavya'ya çevirmişlerdi. Burada yaptıkları gözlemler sonucunda uzun destan parçalarının ezberden okunduğunu, bunların özel söyleyicileri olduğunu keşfettiler ve bazı tespitlerinden sonra, o bölgeye yeniden geri dönmek üzere oradan ayrıldılar. Parry ve Lord 1934'te uzun bir süre sonra araştırma yapmak için geri döndüler. Bosna, Hersek, Karadağ ve Sancak bölgelerinde kalışları sırasında onlar, 12.500 metin topladılar, çok yüksek kaliteli ses kayıt cihazlarıyla tespit edebildikleri destanlarla alakalı materyallerin çoğunu belgelendirdiler. Ancak destan araştırmalarını sonlandıramadan Milman Parry talihsiz bir şekilde öldü. Daha sonra araştırmaya Parry'nin ölmesi sebebiyle tek başına devam etmek zorunda kalan Lord, toplamda 22.645 satırdan oluşan bir koleksiyon oluşturdu. Tüm bu çalışmaların neticesinde Lord tarafından destan metninin destancılar tarafından nasıl oluşturulduğu, aktarıldığı ve hatırlandığı formülize edildi.³

Destanların formülizasyonu bilim çevrelerinde yapılan bir yanlışlık olarak tamamen Parry ve Lord'a mal edilse de, Parry ve Lord'un tüm bu araştırmalarına,

² Özkul Çobanoğlu (2002). Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.

³ Robert Elsie (2003). "Altes und Neues zur Erforschung der Albanischer Folksepik", Tiran: Kakanien Fallstudie.

Radloff'un Türk destanlarını yayınladığı "Proben" isimli ünlü çalışmasındaki *Kara-Kırgızları*'na ait bölümün ilham verdiği unutulmamalıdır. Öyle ki karşılaştırmalı bir yöntemle Türk boylarının sözlü destan şiiri en erken olarak araştırmacıların dikkatine 1885'te Wilhelm Radloff tarafından *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stamme Süd-Sibiriens* adlı çok önemli bir çalışmanın beşinci cildindeki önsözünde *Homer Sorununu* çözmek üzere Kırgız Türklerinin destanî şiirinin kullanılabilceği tezinin ortaya atılmasıyla sunulmuştur⁴. Fakat, yaptıkları sayısız atıftan da anlaşılacağı üzere, Homer sorununun anlaşılabilmesi için Türk boylarının sahip olduğu destanî yaratmaların incelenmesinin zorunluluğunun farkında olan Parry ve Lord, alan ve saha araştırması için Orta Asya'ya, 1930'lu yılların özel siyasi koşullarından dolayı gidememişlerdir.

Batıda destan denildiği zaman, yok olmak üzere olan bir milletin dilini, milliyetçiliğini, kültürünü, sanatını ve nihayetinde kendi var oluş gerçekliğini yeniden inşa eden Finlilerin dünyaca ünlü destanı Kalevala akla gelmektedir. Finlilerin milliyetçilik ve doğal olarak bağımsızlık hareketinin gelişmesi Herder'in düşüncelerinden etkilenen Abraham Poppius ve Anders Sjorgen adlı iki üniversite öğrencisinin 1914 yılında ve Elias Lönnrot isimli bir tıp öğrencisinin yaptıkları derleme faaliyetlerine borçludur. (Çobanoğlu, 2002:112-113) Elias Lönnrot, tıp fakültesindeki öğrenciliği boyunca bölge bölge destan metinlerinin parçalarını derleyip ve daha sonra, belki de akademik, hatta sonuçları açısından mantıklı bir girişim olarak, Grimm Kardeşlerin yaptığı gibi derlediği parçaları birleştirip bir bütün halinde yayınlamasıyla Kalevala destanı, bilim dünyasının ilgisini çekmeyi başarmıştır. Kalevala, bilim dünyasının dikkatini çekmesinin yanı sıra, Finlilerce de kutsal bir ilahi metin olarak kabul edilmiş ve daha sonra ortaya çıkardığı etkiyle Krohn'un önderliğinde Tarihi-Coğrafi Fin Okulu'nun doğmasına sebep olmuştur. Kaarle Krohn ise Kalevala'nın verdiği ilham sayesinde bağımsız bir inceleme yöntemi geliştirmiştir. Bu yöntemle varyantların önemine dikkat çekilmiş, derlenen metinlerin kaynak kişileri ayrıntılarıyla gösterilmiş, varyantlar muhtevalarına göre organize edilmiş ve derlendikleri yere göre sınıflandırılmıştır. Bu okulun ilgi gösterdiği bir araştırma alanı da ur-formu (ilk biçim) bulabilmektir. Daha sonra hedeflerinin imkânsızlığı ortaya çıksa da bu yöntemle Kalevala'nın en arı biçiminin bulunabileceği umut edilmiştir.

Batıda, bizden çok daha erken zamanlarda başlayan folklor ve dolayısıyla destan araştırmaları, hem uyguladıkları derleme hem araştırma hem de değerlendirme yöntemleriyle daha sonraları Türk aydınlarına ilham vermiş ve örnek olmuştur.

3. Ülkemizdeki Destan Araştırmalarının Tarihi ve Belli Başlı Yönelimler

Destanlar, bir toplumun oluşum süreçleri, ayakta kalma mücadeleleri, değer ve erdemleri, yaşam felsefeleri, kendisi olan iç ve diğerleri olan dış algısının yansımaları hakkında önemli bilgiler verirler. Bunların dışında destanlar üzerinden, günümüzdeki destan çalışmalarında yapıldığı gibi, eğlence kültürü, hukuk algısı, aile yapısı, törensel uygulamalar, toplumsal ilişkiler veya uluslararası ilişkiler, semboller, mizah algısı ve daha pek çok kültürel alanlar araştırılabilmektedir.

Gruplar halinde yaşayan Türk topluluklarının kahramanlıklarının ve üstünlük mücadelelerinin anlatıldığı ve Türkolojinin önemli bir alanını oluşturan Türk destan

⁴ Kahril Reichl (2011). Türk Boylarının Destanları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

araştırmalarının, genel olarak, Alp Er Tuna, Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Köroğlu gibi olağanüstü özelliklere sahip kahramanların merkez konumda olduğu destanlar üzerine oturtulduğu görülmektedir. Bunlar ise bazı araştırmacıların “İslamiyetten Önce Türk Destanları” (Yaratılış Destanı, Alp Er Tuna Destanı, Şu Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Attilâ Destanı, Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı, Göç Destanı), “İslamiyetten Sonra Türk Destanları” (Saltuk Buğra Han Destanı, Manas Destanı) ve “Anadolu’da Türk-İslam Destanları” (Dede Korkut Boyları, Köroğlu Destanı) şekliende dönemlere ayırdığı veya sınıflandırdığı Türk destanlarının farklı kahramanlarıdır.

M. Fuat Köprülü’nün vücuda getirildiği ve yaşatıldığı coğrafya bakımından “Altay-Yenisey sahası/Bozkırlar sahası/Tarım-Sır-Derya sahası” (Sakaoğlu-Duymaz, 2002:15) şeklinde sınıflandırdığı ve Abdulkadir İnan’ın Alp Er Tuna destanı üzerinden Çin kaynakları, Orhon Yazıtları, *Divanü Lüğati’t-Türk ve Kutadgu Biliğ’e* (Sakaoğlu-Duymaz, 2002:35) atıf yaparak çok eski zamanlara temellendirdiği Türk destanlarının, zamana, coğrafyaya, kabul edilen dini kabullere ve göçer evli veya yerleşik yaşam gibi değişen yaşam biçimine bağlı olarak, çeşitlendiği, dönüştüğü, farklı işlevler yüklendiği, kahramanlık merkezli olmaktan aşk merkezli bir konuma geldiği, nazımdan nesre evrildiği, hacminin daraldığı veya özellikle de elektronik kültür ortamıyla beraber sözlü icrasının zamanla işlevsiz kabul edildiği görülmektedir. Bu değişimden, çeşitlenmeden ve başkalaşımdan nasibini alan bir diğer durum da bu anlatı biçimini çeşitli özellikleriyle çevreleyen ve belli bir zemine oturtan “destan” kelimesinin kapsamı ve anlamıdır.

Asıl biçimi “dâstan” olan, Türk diline Farsçadan geçen destan kelimesi hakkında Şükrü Elçin bir inceleme yapmış ve destan kelimesinin ilk olarak ne zaman kullanılmaya başlandığının kesin bir şekilde bilinemediğini söyledikten sonra 11. ve 12. yüzyıllar arasında yazılı edebiyatın muhtelif türlerinde kullanılmış olabileceğini belirtmiştir. Şükrü Elçin ayrıca divan edebiyatında dini hikâyelere, tasavvufi eserlere, mensur bazı eserlere destan adı verildiğini ve kelimenin çok çeşitli edebi türlerin adlandırılmasında kullanıldığını örneklerle açıklamıştır. (Demirel, 2015:21)

Günümüz Türkiye Türkçesinde epepe ya da epos ve âşık destanları, “destan” kavramı altında, aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu anlamda destanların hem sınıflandırılması hem de araştırılması konusunda çeşitli kafa karışıklıkları mevcuttur. Yabancı araştırmacılar kendi destan geleneklerini araştırırken kendi kültürlerinin dışında gelişen ve şekillenen destanları ve icracıları çeşitli yönlerden anlamlandırma yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda bizde de destanlar açısından ozan ve âşıklar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar yüzyıllar içindeki değişim ve gelişim açısından değerlendirilmeye muhtaçtır. Dede Korkut figürüyle temsil edilen ve yönetici hana eşlik eden Oğuz ozanı ve saygıdeğer bir meclis üyesi olan Anglo-Sakson “scop”larla (hükümdar şairleri) benzerlikler gösterir ve karşılaştırılabilir. Yine Azerbaycan ve Türkiye şair ve destancı âşıklar, Orta Çağ Avrupası’ndaki gezgin şairlere benzer ve bunlar halkı eğlendiren kişilerdir. Aslında meseleye, bu açıdan özel ve ayrıcalıklı olarak bakan çalışmalar da yok değildir.

Yabancı araştırmacılar da âşık tarzı destan türü üzerinde destan çalışmaları için ilk adım sayılabilecek derleme çalışmaları yapmışlardır. Jacop Grimm ve İgna Kunoş gibi araştırmacılar burada örnek olarak verilebilir. Özellikle Jacop’un *Türkische*

⁵ Hamide Demirel (2015). Türk Destanlarının Ana Unsurları, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Volksliteratur (Türk Halk Edebiyatı) adlı koleksiyonu sistematik bir çalışma olması nedeniyle önemlidir. Bizde henüz kendi destanlarımız üzerine hemen hemen hiçbir çalışma yapılmamışken Batı'da Radloff, Schafner, Potanin, Milman Parry ve Albert Lord, N.K. Chadwick, K.N. Veliyev, M. Mowra, Jirmunskiy, A.N. Vasselovski gibi araştırmacılar, Türk destanlarını çeşitli konular üzerinden irdelenmiştir.

Türkiye'de, zamansal açıdan Batı'daki destan araştırmalarından bir süre sonra, destan araştırmalarında destanların kategorize edilmesi, sınıflandırılması ya da âşık destanlarının özel bir konuma oturtulması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Âşık tarzı destanlara yönelik yapılan çalışmalar destan metinlerini derlemeye, tanımlama ve sınıflandırmaya, tür ve şekil özelliklerini tespit etmeye yönelik olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Derleme çalışmalarına ait yüzlerce makale *Halkbilgisi Haberleri*, *Folklor Postası ve Türk Folklor Araştırmaları* gibi dergilerde yayımlanmıştır. Türker Acaroğlu ve Fırat Ozan'ın hazırladığı âşık edebiyatı bibliyografyaları da vardır. Bu ve benzeri çalışmalarda yaklaşık 5000'i aşkın derlenmiş destan metni üzerinden yapılan bazı önemli çalışmalar da karşımıza çıkmaktadır. (Çobanoğlu, 2000:3-8)

Türkiye'de M. Fuat Köprülü'nün *Destanlarımız* adlı, destanların tarihi ve sosyokültürel yapımızı anlamadaki önemini vurguladığı makale çalışması, Türk destanları için başlangıç niteliğindeki çalışmalardan biridir. Köprülü daha sonraki çalışmalarında âşık tarzı destan çalışmalarına devam eder. (Çobanoğlu, 2000:6) Köprülü bu ve benzeri çalışmalarıyla destan araştırmalarına ilham kaynağı da olmuştur. S.N. Ergun, A.T. Onay, M.H. Bayrı, P.N. Boratav, İ. Başgöz, C. Öztelli, V.M. Kocatürk, H. Dizdaroğlu, Ş. Elçin, F. Halıcı, C. Dilçin gibi araştırmacılar, destan kelimesi, destanların tasnifi, destan tipleri, destan konuları, İslamiyet öncesi ve sonrası Türk destanları, destanların dili ve üslubu, destan ortamı ve kültürü, destan motifleri, destanların diğer türlerle olan ilişkisi gibi konular üzerinden, destan çalışmaları yapmışlar ve bu çalışmalarını kitaplaştırmışlardır. Yine bu araştırmacıların bazıları ve bunlara ek olarak A. Rasim, A. Yakıcı gibi araştırmacılar, destan sınıflandırması ve destanların tür ve şekil özelliklerine yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu konuların dışında, destanlar üzerinden pek çok meseleyi çözümlmek için Türkiye'de sayısız çalışma yapılmıştır. Burada destan çalışmalarının tamamının tanıtılması hatta isimlerinin zikredilmesi imkânsızdır. Ancak bunun yerine, destan üzerine çalışma yapan kişilerin, genelde hangi konular üzerinde yoğunlaştığı, yüksek lisans, doktora ve makale bazında yapılan çalışmaların genel durumu ve destan konusunda yapılan önemli çalışmalar verilebilir.

Türkiye'de, M. Fuat Köprülü, Kemal Abdullah, Mehmet Aça, Metin Ergun, Şükrü Haluk Akalın, Yusuf Akgül, Reşit Rahmeti Arat, Ekrem Arıkoğlu, Pertev Naili Boratav, Fuat Bozkurt, Özkul Çobanoğlu, Metin Özarslan, Kutlu Özen, Ali Duymaz, Metin Ekici, Şükrü Elçin, Muharrem Ergin, Ziya Gökalp, Orhan Şaik Gökyay, Kemal Üçüncü, Sadettin Gömeç, Abdulkadir İnan, Mehmet Kaplan, Seyfi Karabaş, Hasan Köksal, Bekir Sami Özsoy, Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Öcal Oğuz, Semih Tezcan ve Fikret Türkmen gibi, burada çalışma konularının bizzat isimlerini veremediğimiz başka araştırmacılar da destan konusu üzerinde yoğun olarak çalışmışlardır. Bu çalışmalar Özkul Çobanoğlu ve Sadettin Gömeç'in yaptığı gibi destanların genelini kapsayan kitap çalışmaları olduğu gibi Köroğlu, Dede Korkut boyları, Manas destanı, Alpamış destanı, Oğuz Kağan Destanı gibi destanların bizzat kendisinin kitap ve makale çalışmalarıyla değerlendirilmesi de olabilir.

Türkiye’de son yıllarda gerek dilbilimciler, gerekse halkbilimciler nezdinde destan çalışmalarına olan ilginin arttığı söylenebilir. Ülkemizde, Türk dünyası destanlarına var olan bu ilginin artmasının en önemli sebeplerinden biri 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıdır. Türkiye’de Sovyetler Birliği’nin çöküşü neticesinde Türk coğrafyalarındaki destan hazinesinin varlığının farkında olunması neticesinde destan araştırmalarının hızlandığı bir gerçektir. Ama buradan Sovyetler Birliği dağılmadan önce destan araştırmalarının olmadığı kanısı çıkarılmamalıdır. Çobanoğlu’na göre (2003:16) 1920’lerden itibaren destan araştırmaları Çarlık dönemine göre şekil ve hedef değiştirmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Bilimler Akademisi’nde geniş çaplı materyal derlemesi zaman zaman komünist rejimin yasaklama ve ideolojik yönlendirmesine rağmen devam etmiştir. İşte Türkiye’de de Sovyetler öncesi bazı destanlar adlarından ve kısa özetlerinden hareketle bilinmekteydi; fakat Sovyetler sonrasında Türkiye’nin Türk dünyasıyla bağlantılarının güçlenmesiyle hem Türk araştırmacılar hem de Türkiye’deki bazı kurumlar destan araştırmaları üzerine ilgi gösterdiler. Bunlar Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜRKSOY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi), Türk Dil Kurumu, bazı kültür merkezleri ve üniversite kurumluydu. Bu kurumlar, Köprülü’nün de vurguladığı gibi “Sibirya’dan Akdeniz kıyılarına kadar uzanan” (Sakaoğlu-Duymaz, 2002:14) Türk destanları üzerine çeşitli projeler düzenlemişler, yayımlar, konferanslar ve sempozyumlar yapmışlardır. Bunların dışında daha sonra Akçağ Yayınları, YKY (Yapı Kredi Yayınları) gibi özel yayınların, kurumsal yayınlarının ve üniversite yayınlarının da destan çalışmalarının basılması konusunda önemli katkıları olmuştur. Bu yayınevlerinin çoğu hala bu alana katkı sağlamaya devam etmektedir.

1993 yılında kurulan TÜRKSOY, bazı destanların metinlerini ve bu metinlerle ilgili araştırmaları yansıtan yayınlar yapmıştır. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti’nin kültürel anlamda en önemli kurumlarından biri olan Türk Dil Kurumu da destan çalışmalarına doğrudan ve dolaylı olarak pek çok katkı sağlamıştır.

Türk Dil Kurumu, Türklerin olduğu çeşitli coğrafyalarda Türkoloji alanında kapsamlı çalışmalar yapan bir kurumdur. 1930 yılında kurulan ve asıl amacı halkbilimi çalışmaları yapmak olmayan bu kurum dolaylı da olsa folklor çalışmalarına katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmalar asıl olarak atasözü ve ağız araştırmaları olsa da Türk destanları üzerine yapılan çalışmalar da yok değildir. Son yıllarda bu çalışmalara verilebilecek en somut örnek “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi” dir. Prof. Dr. Fikret Türkmen tarafından yürütülen bu proje dâhilinde TDK Yayınları’ndan üç kitap çıkmış ve on bir cilt halinde destanların basılması kararı alınmıştır. Proje kapsamında üç yüzden fazla destan derlenmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılıp bilim adamlarına dağıtılmıştır. Ayrıca Türk Dil Kurumu’nun, kendi destan araştırmaları ve projeleri kapsamında yayımladığı kitapların dışında, Karl Reichl’in “Türk Boylarının Destanları” adlı kitap çalışması örneğinde olduğu gibi, Türk destanları ile ilgili yapılmış önemli çalışmaları da Türkiye Türkçesine aktarılıp yayımlanmıştır. Bu yönde araştırmaları destekleyen ve teşvik eden Türk Dil Kurumu, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarına ait 57 adet destan metnini düzenlemiş, kitaplaştırmış ve yayımlamıştır.

Türkiye’de üç ayda bir yayımlanan ve araştırma konularını “Türkiye ve Türk dünyasındaki araştırmaya, incelemeye veya derlemeye dayanan halkbilimi, etnoloji ve antropoloji ve SOKÜM konuları ve bunlarla ilgili her türlü kuram ve yöntem sorunlarına

Kültür Araştırmaları kapsamında yer veren yazılar” şeklinde belirleyen Milli Folklor Dergisi, halkbilimiyle ve doğal olarak destan meselesiyle de alakalı makalelerin yayımlandığı önemli bir akademik dergidir. Milli Folklor Dergisi’nde 2010 yılına kadar destan konusu üzerine yayımlanmış yaklaşık 133 makale vardır. Bunlardan 63’ü kahramanlık destanları, 40’ı Dede Korkut, 18’i âşık destanları ve 11’i de Köroğlu destanları üzerinedir. (Karadavut, 2010:3) Halkbilimi, etnoloji, antropoloji, edebiyat ve kültür araştırmaları alanındaki çalışmalara yer veren ve *A&HCI, CSA, EBSCO, GJS, IBBS, MLA, SCOPUS, SJR, TA, UPD* ve *TÜBİTAK/ULAKBİM* tarafından taranan Milli Folklor Dergisi’nde yayınlanan makaleler referans alınır, Türkiye’de makale bazında yapılan destan araştırmalarının kahramanlık destanları, Dede Korkut, Köroğlu ve âşık destanları üzerinden yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bunlar üzerinden bir değerlendirme yapılacak olunursa destan araştırmalarında anlaşılabilen ya da anlaşılabilen pek çok sebeple seçici bir yaklaşımın olduğu düşüncesi akıllara gelmektedir. Çünkü Çobanoğlu’nun çalışmasında eski ve yeni destanlar şeklinde kategorize edilen 225 epik destan⁶ olmasına rağmen araştırmacıların daha ziyade Dede Korku boyları, Oğuz Kağan destanı ve Köroğlu üzerinde yoğunlaştığı görülecektir. Bunların dışında Manas ve Alpamış destanına da mevcut ilginin fazlaca olduğu görülür. Bu durumun en temel sebepleri mevcut destan araştırmalarının yabancı kaynaklar üzerinden yürütülmesi, ele alınan destanların popüleritesi göz önüne alınarak çalışmalara başlanması ve bu destanların Türk kültürü araştırmaları için başvurulabilecek en eski yazılı kaynaklardan bazıları olması durumu olabilir.

Türkiye’de üniversitelerin yüksek lisans ve doktora çalışmalarını kaydeden ve depolayan YÖK’te (Yüksek Öğretim Kurumu), destan üzerine yapılmış iki yüzün üzerinde yüksek lisans ve doktora tezi tespit edilebilmiştir. Bunların yanında tespit edilmeyen fakat destan metinlerine değinen veya bu konuya bir şekilde yoğun olarak atıf yapan çalışmaların da olduğunu söylemek gerekir.

Sonuç

Türkiye’de destan araştırmalarının son yirmi beş yılda hız kazandığı bir gerçektir. Türkiye’deki araştırmacılar kendi destan zenginliğinin farkına varmadan önce yabancı Milman Perry, Albert Lord, Wilhelm Radloff ve Karl Reichl gibi bilim adamları Türk destanlarını derleme ve değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Fakat derleme faaliyetleri bu ve benzeri bilim adamları ile başladı denemez. Çünkü Dede Korkut boyları ve Oğuz Kağan destanı tıpkı İlyada ve Odessa destanlarında olduğu gibi profesyonel yazıcılar veya okuma-yazma bilen aktarıcılar tarafından yazıya geçirilmiştir. Bir nüshası Vatikan’da diğer bir nüshası Dresten’de bulunan Dede Korkut 15.yy’da, ve Paris Milli Kütüphanesi’ndeki Oğuz Kağan destanı 13. yy’da veya 14. yy’da yazılmış bir başka metinden 15. yy’da kopyalanıp yazıya geçirilen bu destanlar, döneminin dil, din ve kültürel özelliklerini yansıtır. Bu bağlamda yazıya geçirilen bu eski belgeler destan araştırmaları için sıkça başvurulan kaynaklardır.

Türkiye’de destan araştırmaları kültür politikaları açısından belirli bilimsel stratejilerle yürütülmesi de artmıştır. Bu araştırmaları hem devlet kurum ve kuruluşları hem de üniversitedeki akademik birimler desteklemektedir. Fakat Türkiye’de destan araştırmalarında belirli sabit eğilimlerin olduğu düşünülebilir. Bu sabit eğilimler belirli

⁶ Özkul Çobanoğlu (2003). Türk Dünyası Epik Destan Geleneği. Ankara: Akçağ Yayınları.

destanlar üzerinde yoğunlaşmaktan kaynaklanıyor olabilir. Burada yabancı akademisyenlerin eğilimleri, destanların popülaritesi ve yaygınlığı Türkiye'deki destan araştırmalarında belirleyici faktörler olabilmektedir. Fakat ne olursa olsun hem mevcut hem de ileride yapılacak destan araştırmaları Türk kültür ekolojisi için önemlidir. Bu araştırmalar neticesinde, Türk devletleri arasında yapılacak ve geliştirilecek olan ortak projelerle Türk destanları yeni Türk kültür politikalarını belirlemede ve biçimlendirmede önemli roller üstlenebilir.

KAYNAKLAR

- ÇOBANOĞLU, Özkul (2002). Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003). Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2000). Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DEMİREL, Hamide (2015). Türk Destanlarının Ana Unsurları, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ELSİE, Robert (2003). "Altes und Neues Erforschung der Albanischen Folksepik" (Eski ve Yeni Arnavut Epik Geleneğinin Araştırması), Tirana: Kakanien Fallstudie.
- GÜVEN, Merdan (2003). "Oğuz Kağan Destanında Hayvanlar", Millî Folklor Dergisi, S. 57, s. 82-91.
- HARVILAHTI, Lauri (1992). "The Production of Finnish Epic Poetry-Fixed Wholes or Creative Compositions?" (Fince Epik Şiirinin Ürünleri-Kullanılmış Kompozisyonların Tümü ya da Yarattıkları Kompozisyonlar), Oral Tradition, S. 7/1, s. 87-101.
- KARADAVUT, Ali (2010). "Millî Folklor Dergisinde Yayımlanan Destan Konulu Metinlerin Tenkitli Bibliografyası", Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.
- ONG, Walter J. (2010). Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü'nün Teknolojileşmesi (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis Yayınları.
- REİCHL, Karl (2011). Türk Boylarının Destanları (Çev.: Metin Ekici), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim, DUYSMAZ, Ali (2002). İslamiyet Öncesi Türk Destanları, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- YAKICI, Ali (2007). "Halk Anlatılarında Yer Alan Köroğlu Tipleri ve Âşık Köroğlu'nun Bu Tipler Arasındaki Yeri", Millî Folklor Dergisi, S. 76, s. 113-123.

